

УКРАЇНСЬКИЙ ФУТУРИЗМ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ: ВІД ГЕНЕЗИ ДО СЬОГОДЕННЯ

Анотація. У статті розглядається історія досліджень українського футуризму від його початку (1914 р.) до наших днів. Аналізується сучасний стан досліджень, а також прогноуються перспективи розвитку розвідок стосовно українського футуризму.

Ключові слова: футуризм, критика, генеза, еволюція, перспектива.

Аннотация. В статье рассматривается история исследований об украинском футуризме от его начала (1914 г.) до наших дней. Анализируется современное состояние исследований, а также прогнозируются перспективы развития исследований относительно украинского футуризма.

Ключевые слова: футуризм, критика, генезис, эволюция, перспектива.

Summary. In the article is examined the history of researches about Ukrainian futurism from its beginning (1914) until today. Is analyzed the current state of research and forecast prospects of the study of the Ukrainian futurism.

Key words: futurism, criticism, genesis, evolution, outlook.

Минулого року виповнилося 80 років з часу зникнення футуризму з літературної мапи України, а наступного року Україна святкуватиме 120 років від дня народження основоположника українського футуризму – Михайля Семенка. Такі промовисті дати спонукають дослідників до підбиття певних підсумків щодо зробленого, а також того, що ще потрібно виконати. Проаналізований історико-літературний та науково-критичний матеріал свідчить, що футуризм в Україні мало цікавив дослідників з різних причин: історичних, суб'єктивних та інших, однак це не означає, що ця ситуація повинна залишатися такою і зараз, у час, коли практично усі архівні матеріали доступні для широкого загалу, коли з футуризму знято (повністю?) тавро “непотрібності”, “випадковості”, “недолугості” та “антинаціонального”.

Футуризм спершу виник у країні-музеї – Італії, а згодом поширив свої ідеї далеко за її межі. У 1914 р. футуризм досяг України, де літературне життя на межі XIX – XX ст. було насиченим і різнобарвним. У 80-90-ті XIX ст. реалізм і натуралізм залишаються важливими чинниками розвитку літератури, але загальна літературна ситуація значно змінювалася та ускладнювалася тим, що з'являлися нові стилі, угруповання, школи.

Український футуризм досліджували велика кількість науковців, серед яких варто назвати імена Є. Адельгейм, В. Вокальчук, Ю. Лаврінченко, Н. Лисенко-Єржиківська, В. Моренець, М. Неврлі, М. Сорока, М. Сулима, Г. Черниш та інші. Свою дослідницьку діяльність вони присвятили найрізноманітнішим аспектам українського футуризму та діяльності його представників, але на нашу думку – ці розвідки – дешифрація у ще не до кінця звіданому літературно-естетичному явищу за назвою “український футуризм”. Зазначимо, що такої думки дотримуються й сучасні дослідники футуризму: А. Біла, С. Жадан, Р. Гончаров, О. Ільницький.

Усі завдання, що ставилися авторами досліджень про український футуризм загалом та про його представників зокрема, є практично однако-

вими — національна природа руху. У більшості досліджень футуризм розглядається як національний рух, як той, що всупереч неприйняттю його ані критиками, ані владою, все ж був українським. Отже, час вийти за межі національного і ввести український футуризм у річище світової літератури, а саме розглядати його у системі компаративістичних досліджень не тільки тому, що це актуально, а й тому, що це дасть змогу краще зрозуміти не тільки компаратум, а й компарандум того чи іншого майбутнього дослідження. Іншим, не менш важливим вектором є привернення уваги науковців не тільки до особи Михайля Семенка, а й до інших футуристів (Гео Шкурупій, О. Влизько, О. Слісаренко, Юліан Шпол).

Перше десятиліття XX ст. було представлено неокласицизмом (М. Зеров, М. Драй-Хмара, П. Филипович, Юрій Клен (О. Бургардт), М. Рильський, В. Домонтович (В. Петров), М. Могиланський, А. Ніковський, Б. Тен, Г. Кочур) та символізмом (М. Філянський, Г. Чупринка, В. Пачовський, П. Тичина, М. Рильський, Д. Загул, В. Чумак, В. Еллан-Блакитний, В. Ярошенко, О. Слісаренко, О. Кобилянська та ін.). Було зрозуміло, що українська література потребує оновлення, і ним став раніше не бачений і новий авангардний напрям – футуризм. Виникнення українського футуризму часто асоціюється з іменем Михайля Семенка. Саме він разом із братом Василем Семенком та Павлом Ковжуном об'єдналися та створили першу українську футуристичну групу, а також заснували друкарню „Кверо” (лат. quaero – “шукати”), яка 1914 року надрукувала дві невеличкі книжки М. Семенка “Дерзання” та “Кверофутуризм”, “у такий спосіб офіційно представивши український футуризм” [4, с. 27].

З моменту виходу перших творів українських футуристів почалося суперечливе до них ставлення українського суспільства. Футуризм і скандал завжди ходили поруч у всіх країнах, де він розвивався. В Україні це розпочалося із заклику М. Семенка до спалення “Кобзаря” Шевченка, а

продовжилося гаслами до абсолютного зречення всього попереднього, особливо мистецтва. Чи не кожний новий маніфест українських футуристів викликав огиду й нелюбов як до його представників зокрема, так і до напрямку загалом. Так, А. Біла підкреслює той факт, що “Громада сприйняла Семенків маніфест “Сам” на спекулятивному рівні – як відверту наругу над усім українським; і колишні вчителі звинуватили Семенка у плагіаті, дивацтві та цілковитому ідіотизмі” [1, с. 43].

Найбільш жваво феномен українського футуризму обговорювався у період його існування, а це 1914-1930 рр. У той час не оминули своєю увагою це непересічне для української літератури явище такі відомі літературні критики, як М. Вороний, М. Євшан, Я. Савченко, М. Сріблянський та інші. Критика 10-20-х років ХХ ст. продовжувала “поглядати на футуризм, як на щось ідеологічно, естетично й національно чуже” [4, с. 14]. У більшості своїх розвідок і рецензій вони давали негативну оцінку як самому напрямкові, так і його представникам. Здебільшого вони послуговувалися такими аргументами, що, буцімто, немає належного підґрунтя для такого екзотичного явища на українській землі, про неготовність суспільства до його рецепції. Майже усі статті зводилися до нищівної критики і гасел несприйняття і нерозуміння футуризму. Як зазначає О. Ільницький, “українське “доброчесне” суспільство відразу вдарило по футуризмові як по чужоземному зазіханню на національне та прагнуло очиститись від нього в ім’я доброго смаку й високого мистецтва” [4, с. 13]. Такий стан справ не є дивним, адже М. Семенко та його друзі-футуристи були орієнтовані на мейнстрім, цілковитий розрив із попереднім мистецтвом. Часто висловлювання на адресу українського футуризму були продиктовані “автоматичною” відразою, практично всі критики вороже сприйняли досі небачене й нове в українському мистецтві явище поч. ХХ ст.

Поряд із негативними відгуками переважної більшості тогочасних критиків стосовно впливу футуризму на літературний процес, М. Неврлий наголошує на множинності тем, які цікавили українського критика з виникненням футуризму, наприклад “Котляревський – футуризм”, еротизм українського футуризму (М. Йогансен), динамізм футуристів (І. Капустянський), урбанізм футуристичної літератури (А. Лейтес) [6, с. 354]. Варто зазначити, що таке зацікавлення не можна не назвати позитивним моментом у критичному сприйнятті напрямку.

За місяць до остаточного зникнення українського футуризму, критик М. Качанюк намагався підвести ризик під цим явищем в Україні і дати хоч якусь більш-менш об’єктивну оцінку: “Сьогодні ще не маємо ні одної студії, ба й ні одної серйозної статті, що освітлила б об’єктивно роль футуризму в літературному процесі на Радянській Україні...” [5, с. 186]. Як бачимо, автор намагався дати хоч якусь більш-менш об’єктивну оцінку

напрямові, а не покладатися лише на власні емоції, як це робила переважна більшість тогочасних критиків. Футуризм зник із мапи мистецького життя України, його забули, але, як показав хронотоп подій, він послугував основою для багатьох майбутніх, не менш екстраординарних відроджень уже в нових іпостасях.

Після 30-х років ХХ ст. настає період певного затишшя й забуття, коли чільних представників українського футуризму насильно вилучено з історії української літератури (Михайль Семенко, Гео Шкурупій, Олекса Влизько та інші), а на футуризм як літературний напрям продовжували дивитися як на щось ідеологічно, естетично й національно чуже.

Починаючи з 1960-х років стан справ стосовно якісно нової рецепції футуризму пішов на спад і вряди-годи з’являються статті, присвячені окремим аспектам цього напрямку, а також творчості її представників. Проте тодішня загальна картина не змінилася. Продовжуються дискусії про непотрібність цього напрямку в літературі, про його недолугість та помилковість з’яви на українських просторах.

Середину 80 – поч. 90-х років ХХ ст. можна вважати відправною точкою регенерації зацікавленень до явища українського футуризму в дослідницькій площині. Виходять друком статті, які торкалися тих чи інших проблем українського футуризму. Новим поглядом на український футуризм характеризуються розвідки М. Сулими “Дух мій в захопленні футурних”, О. Ільницький “Відлучення від футуризму”, Г. Черниш “Не обминайте Семенка!”, “Проза Михайля Семенка”, “До історії українського футуризму: творчість Михайля Семенка”, Є. Адельгейм “Михайль Семенко. Поезії” та багато інших. Знаковою подією стала написана та успішно захищена кандидатська дисертація Галини Черниш “Український футуризм и поэзия Михайля Семенко” (1989 р.). На наш погляд, це довело істинну зацікавленість наукових кіл до проблеми українського футуризму. На перший погляд може здатися, що ледь чи не усі статті присвячені патронові українського футуризму – Михайлеві Семенку, але не варто так однобоко це сприймати, адже саме через образ Михайля Семенка було чи не найлегше зрозуміти український футуризм з огляду на наявність та доступність матеріалів для досліджень. Однак зауважимо, що протягом певного історичного періоду ситуація із доступом до необхідних матеріалів була складною (обмеженість, а, подекуди, цілковита недоступність до матеріалів). На цьому акцентує свою увагу О. Ільницький у передмові до книги “Український футуризм (1914-1930)”. Окрім цих досліджень українського футуризму, варто згадати й такі: двотомне видання (1979-1982 рр.) усіх творів Михайля Семенка із передмовою дочки письменника – Лео Крігер, збірка поезії М. Семенка зі вступним словом Миколи Бажана, книга Михайла Слабошпицького “Письменники Радянської Укра-

їни. 20—30-ті роки” (1989 р.), де вміщені дані про деяких представників футуризму на Україні.

Час української незалежності довів, що інтерес до проблеми футуризму не згас, а навпаки, продовжує зростати. Так, окрім уже вищезгаданих статей, виходять у світ ґрунтовні праці, присвячені даній проблематиці. У 1996 році М. Сулима укладає і видає книгу “Український футуризм = Az Ukran futurismus: Вибрані сторінки”. Ця праця характерна не тільки тим, що була призначена для іноземних студентів-угорців, які вивчають історію української літератури, а й тим, що у ній вміщено перелік ледь чи не всіх тогочасних футуристів – істинних і не дуже, які повністю посвятили себе цій справі і які тільки дотично відносилися до руху футуризму в Україні. Видання вартісне й тим, що, крім поетичних текстів представників футуризму, тут уміщена біографічна довідка про кожного з митців, що також є цінним матеріалом для дослідження. Окрім цієї книги, виходили друком статті, що відроджували раніше призупинений інтерес до футуризму, а вже ХХІ століття стало справді знаковим для усіх тих, хто цікавиться цим непересічним напрямом у літературі.

На зламі ХХ та ХХІ століть популярний український письменник Сергій Жадан успішно захищає кандидатську дисертацію на тему “Філософсько-естетичні погляди Михайля Семенка”, мета якої була в “аналізі естетико-філософських поглядів Михайля Семенка в контексті розвитку українського футуризму, дослідженні світоглядних особливостей вітчизняного футуристичного руху на різних етапах його функціонування” [3, с. 2]. Звичайно, що основний акцент автор зробив на аналізі творчості Михайля Семенка, особливостях його світогляду, і цей процес еволюціонує паралельно із розвитком українського футуризму і читач починає розуміти не тільки об’єкт дослідження, але й сам рух футуризму загалом.

2003 рік ознаменувався з’явою важливої книги під назвою “Український футуризм (1914-1930)”, яка є перекладом однойменної книги англійською мовою, яку написав канадський літературознавець Олег Ільницький. Ця праця стала чи не найважливішим і ґрунтовним дослідженням українського футуризму до сьогодні. У ній досліджено історію руху, її теоретичні засади, а також подано огляд творчості найвизначніших представників футуризму як у поезії, так і у прозі. Багатий ілюстративний матеріал, а також багата джерельна база спонукають до подальших досліджень українського футуризму.

Через три роки, а саме у 2006 році, виходять дві монографії, які стосуються футуризму в Україні. Це праця Анни Білої “Український літературний авангард: пошуки, стильові напрямки” і Галини Вокальчук “Я – без зразковості поет (словотворчість Михайля Семенка)”. Перша праця – літературознавчого спрямування, а друга – мовознавчого. А. Біла у своїй книзі акцентує увагу на українському літературному авангарді, в системі якого

перебуває футуризм (поряд із конструктивізмом, експресіонізмом та сюрреалізмом), подає критичний огляд історичного минулого футуризму, генезу його зародження та розвитку аж до періоду панфутуризму та “Нової Генерації”. Автор всеохопно розглядає цей напрям, визначає його теоретичні, естетичні, філософські засади; відзначає найхарактерніші концепти, які були притаманні поетам-футуристам, окреслює жанрову архітектуру футуристичної поезії. Друга монографія відкриває нову сторінку у творчості не тільки Михайля Семенка. Окрім фахового аналізу словотворчості М. Семенка, автор склав “Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття”, який засвідчує місце й роль Михайля Семенка у розвитку української поетичної метамови.

Заслуговує на увагу дисертаційне дослідження Р. Гончарова “Форми реалізації авторської свідомості в ліриці Михайля Семенка” (2006 р.), яка розкриває особу митця по-новому, а також виокремлює, виділяє нові грані версифікаційної майстерності М. Семенка.

У 2010 році вийшли дві книги, що стосуються українського футуризму – це “Семенко М. Вибрані твори/ Упоряд. А. Біла” та “Футуризм” тієї ж авторки. Перша книга (686 сторінок!) присвячена лідерові українського футуризму. Окрім вибраних творів, тут опубліковані маніфести, добірка матеріалів про письменника, фотоматеріали. Друга – цілком присвячена футуризмові в Україні. У цьому науковому виданні йдеться не лише про зародження футуризму в Україні, але й про його філософські основи, кореляції із російським футуризмом. Це перше дослідження в українському літературознавстві, що порушує проблему взаємодії з іноземним варіантом (у даному випадку – російським), простежується еволюція футуризму від кверофутуризму до панфутуризму.

З усього видно, що український футуризм із кожним десятиліттям з дня припинення свого існування прямо чи опосередковано привертав увагу дослідників, але завжди розглядався надто вузько, у межах національного. Своєрідний підсумок робить Ігор Бондар-Терещенко, говорячи, що український футуризм переважно розглядався у “загальних рисах: “З цієї праці (О. Ільницький “Український футуризм (1914-1930)”. – Д.Р.) навмисно усунено порівняльні екскурси – з тих міркувань, що спочатку варто пізнати явище, аби належно приміряти його до інших” [2, с. 289]. Останні розвідки засвідчують, що українське літературознавство наблизилось до пізнання цього літературного явища у контексті світової літератури (у системі слов’янського/світового авангардного руху).

В останніх дослідженнях є спроби порівняти український футуризм із, а точніше з російським (А. Біла), у компаративістичному аспекті зіставляються твори М. Семенка та М. Чорльоніса (Н. Лисенко-Сржиківська). Олег Ільницький слушно зазначає, що “детальний опис ознак, якими

український футуризм схожий із авангардом Європи та Росії, залишається завданням для іншої праці. Щоби справедливо і глибоко розкрити таку тему, потрібне значно ширше дослідження” [4, с. 19]. Ще у 1977 році М. Неврлий звертав увагу на певні розходження українського футуризму з польським [6, с. 345-357], на що вказав В. Моренець у праці “Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща” (2001). У цій розвідці автор присвячує футуризмові цілий розділ і веде мову про український, польський та російський футуристичні рухи, віднаходить спільні й відмінні моменти, проводить аргументовані паралелі між поетикальними особливостями творення поезії та прози їхніх представників.

Отже, якщо про відносини між російським та українським футуризмом мова ведеться у науковій площині, то про взаємини з іншими національними футуризмами: польським, чеським, білоруським, італійським та ін. наукові праці відсутні. Оскільки футуризм проявлявся не тільки у літера-

турі, а й у мистецтві, то й ця проблема чекає свого вирішення.

Варто також продовжити працю над укладанням словника авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття не тільки М. Семенка, а й інших представників футуризму, які ввели в українську літературну мову низку нових, незвичайних слів, які дивують і милують слух одночасно.

Іншим аспектом досліджень може стати той, про який у свій час говорила Г. Черниш, а зараз І. Бондар-Терещенко – це своєрідний відгомін та продовження футуристичних традицій, звичайно у модифікованій формі, у молодіжних поетичних угрупованнях 80-х років („БУ-БА-БУ”, „Пропала грамота”, „ЛуГоСад”, „Червона Фіра”).

Також потребують більшої уваги науковців й інші письменники – представники українського футуризму: Гео Шкурупій (хоча вже є одна праця – “Художня проза Гео Шкурупія: проблеми поетики” (Ю. Данькевич), О. Влизько, Юліан Шпол, Олекса Слісаренко та інших, не менш віртуозних у творенні футуристичного мистецтва.

Література

1. Біла А. Український літературний авангард: пошуки, стильові напрямки. Монографія. Видання друге, доповнене і перероблене. – К.: Смолоскип, 2006. – 464 с.
2. Бондар-Терещенко І. У задзеркаллі 1910-1930-их років: Науково-популярне видання. – Київ: Темпора, 2009. – 528 с.; іл.
3. Жадан С. Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / С.В. Жадан; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. — Х., 2000. — 19 с.
4. Ільницький О. Український футуризм (1914-1930). Переклад з англійської Раї Тхорук. – Львів: Літопис, 2003. – 456 с.
5. Качанюк М. Матеріали до історії футуризму на Радянській Україні / У кн. Літературний архів. – Кн. 1-2, С. 186-192.
6. Неврлий М. Три фази українського футуризму / М. Неврлий // Минуле й сучасне: Збірник слов’язнознавчих праць / Передм. І.Дзюби. – К.: Смолоскип, 2009. – С. 345 – 357.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2011